

การพัฒนาภาคตะวันออกกับผลกระทบต่อ ประชาคมท้องถิ่น*

ธวัช ปุณโณทก**

แผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม
แห่งชาตินั้น มีจุดมุ่งหมายที่จะเสริมสร้างให้
ประชาชนมีการกินดีอยู่ดี สังคมเจริญก้าวหน้า
ชาวบ้านมีความรู้ความเจริญ และเสริมสร้าง
ด้านความคิดให้ทันต่อเหตุการณ์บ้านเมืองที่
เจริญพัฒนาอย่างรวดเร็วตามแนวสังคม
ตะวันตก ซึ่งนักวิชาการไทยเห็นว่าเป็นสังคม
ที่เจริญพัฒนาทั้งด้านเศรษฐกิจสังคมและเจริญ
ก้าวหน้าทางด้านวิทยาการและเทคโนโลยี

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม
แห่งชาติ เริ่มใช้ฉบับที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔
รัฐบาลไทยได้จัดตั้งกระทรวงพัฒนาการแห่ง
ชาติเป็นหน่วยปฏิบัติการตามแผนงาน ในขณะที่
เดียวกันรัฐบาลได้ทุ่มงบประมาณจำนวนมาก
ให้กระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ ในการจัดทำ

แผนพัฒนาฯ ในครั้งนี้นักวิชาการใช้ข้อมูล
และปัญหาของสังคมอีสานเป็นข้อมูลหลัก
เพื่อมุ่งที่จะกำจัดปัญหาชาวนา (ทำไม่พอกิน)
โง่ จี้โรค อันเป็นภาพรวมในแผนพัฒนาฯ
ความจริงแล้วปัญหาเศรษฐกิจ และสังคมไทย
แต่ละภูมิภาคนั้นไม่เหมือนกัน โดยเฉพาะ
สังคมตะวันออกนั้นเกือบไม่อยู่ในขอบเขต
ปัญหาทั้ง ๓ ข้อดังกล่าวแม้แต่น้อย ฉะนั้น
จึงพบว่าแผนพัฒนาฯ นั้นมีผลกระทบต่อ
เศรษฐกิจพื้นฐานของชาวตะวันออกอย่างมาก
โดยเฉพาะด้านสังคมประเพณีวัฒนธรรม
ท้องถิ่น สิ่งแวดล้อมนั้นเสื่อมโทรมไปเกือบ
สิ้นเชิง นั่นคือระบบเครือญาติ การพึ่งพา
การลงแขก การร่วมกิจกรรมงานบุญงานกุศล
ของชุมชนเลิกราไปตามระบบสังคมใหม่

* เอกสารประกอบคำบรรยายเรื่อง "เศรษฐกิจและสังคมภาคตะวันออก ตอนที่ ๒" สำหรับนิสิตปริญญาโท
ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา วันที่ ๖ มิถุนายน ๒๕๕๑

** ศาสตราจารย์พิเศษวิชาญพิเศษ ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

นอกจากนี้ การส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างไม่มีทิศทาง เป็นผลให้สังคมเสื่อมโทรมด้านจริยธรรมตามแหล่งท่องเที่ยว เช่น เมืองพญาเป็นต้น

๑. ภูมิหลังของภาคตะวันออก

ประชาชนภาคตะวันออกในขอบเขต ๕ จังหวัด (ปัจจุบันเหลือ ๓ จังหวัด โดยแยกนครนายกมาอยู่ภาคกลาง และจังหวัดสมุทรปราการมาเป็นเมืองปริมณฑลของกรุงเทพมหานคร) คือ สระแก้ว ปราจีนบุรี นครนายก ฉะเชิงเทรา สมุทรปราการ ชลบุรี ระยอง จันทบุรี ตราด มีประชากรทั้งสิ้น ๕,๑๑๘,๔๓๔ คน* ประชากรภาคตะวันออกได้ตั้งภูมิลำเนาในพื้นที่ภาคตะวันออกเป็นระยะเวลายาวนาน ซึ่งบางกลุ่มชนก็มีพื้นฐานทางด้านวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน อันเป็นผลมาจากการอพยพโยกย้ายตามอิทธิพลด้านการเมืองการสงคราม และบางกลุ่มเข้ามาค้าขายตั้งหลักแหล่งทำมาหากิน นอกจากนี้ยังมีประชากรดั้งเดิมที่ตั้งรกรากถิ่นฐานบริเวณที่ราบชายฝั่งทะเลตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตั้งหลักฐานการขุดค้นแหล่งโบราณคดี “โคกพนมดี” อำเภอพนสนิมคม จังหวัดชลบุรี

ส่วนโบราณสถานสมัยขอมพระนครพบอยู่ทั่วไป ในเขตจังหวัดปราจีนบุรี สระแก้ว และจันทบุรี เช่น ปราสาทหินในเขตจังหวัดสระแก้ว เมืองศรีมโหสถ (อำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี) เมืองเพี้ยดหรือเมืองกาไว (อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี) เป็นต้น

การสืบสานประวัติของกลุ่มชนในภาคตะวันออกนั้น ไม่สามารถที่จะสืบหาหลักฐานได้ชัดเจนได้ไกลเกินกว่าสมัยกรุงธนบุรี แต่กระนั้นก็ตาม ได้พบเอกสารประวัติศาสตร์สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ที่กล่าวถึงประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ในภาคตะวันออกไว้หลายตอน อันแสดงให้เห็นว่า ในสมัยดังกล่าวนั้นมีประชาชนหลายกลุ่มที่ตั้งหลักแหล่งอยู่ในพื้นที่ภาคตะวันออก ได้แก่ (๑) คนไทยเป็นกลุ่มคนดั้งเดิมที่ตั้งภูมิลำเนาอยู่ในบริเวณที่ราบชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก (๒) กลุ่มคนจีน เป็นประชากรกลุ่มใหญ่อีกกลุ่มหนึ่งในภาคตะวันออก ที่ตั้งหลักแหล่งชุมชนจีนมาตั้งแต่สมัยอยุธยาหรือนานก่อนหน้านั้น และบางสมัยหัวหน้าชาวจีนได้เป็นเจ้าเมืองจันทบุรี (๓) กลุ่มไทย-ลาว อพยพพึ่งพระบรมโพธิสมภารสมัยรัชกาลที่ ๒ และโปรดเกล้าฯ ให้มาตั้งบ้านแปลงเมืองที่เมืองพระรถ (อำเภอ

* ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๑๑ ตอนพิเศษ ๒๘ ง ลงวันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๓ “สมุทรปราการ ๕๑๗,๓๘๘ คน (ชาย ๔๗๗,๕๖๕ หญิง ๔๔๐,๘๒๓) ชลบุรี ๑,๐๕๕,๗๕๖ คน (ชาย ๕๓๓,๕๘๑ หญิง ๕๒๒,๑๗๕) ระยอง ๕๑๗,๕๘๔ คน (ชาย ๒๕๘,๑๐๑ หญิง ๒๕๙,๔๘๓) จันทบุรี ๔๕๐,๐๓๕ คน (ชาย ๒๔๕,๐๐๒ หญิง ๒๐๕,๐๓๓) ตราด ๒๒๔,๐๕๖ คน (ชาย ๑๓๗,๔๓๔ หญิง ๑๐๐,๕๘๒) สระแก้ว ๕๓๑,๑๔๕ คน (ชาย ๒๖๖,๕๖๓ หญิง ๒๖๔,๕๘๒) ปราจีนบุรี ๕๕๐,๑๖๒ คน (ชาย ๒๖๗,๓๕๖ หญิง ๒๘๒,๘๐๕) นครนายก ๒๔๗,๒๒๕ คน (ชาย ๑๒๐,๑๑๐ หญิง ๑๒๗,๑๑๕) ฉะเชิงเทรา ๖๓๗,๖๖๕ คน (ชาย ๓๑๕,๓๔๕ หญิง ๓๒๒,๓๒๐)

พนัสนิคม และบริเวณใกล้เคียง) และในสมัยรัชกาลที่ ๓ หลังปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ ได้กวาดต้อนชาวเมืองนครพนมมาตั้งที่พนมสารคาม (รวมอยู่กับเมืองพนัสนิคมซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าเมืองมีตำแหน่งเป็น “พระอินทราชา”) และกลุ่มเมืองสกลนคร (ในสมัยนั้นเรียกว่า “เมืองสกลทวาปี”) ให้มารักษาด่านหนุมาน ยกบ้านด่านหนุมานเป็นเมืองกบินทร์บุรี ให้หัวหน้าเป็นเจ้าเมืองในตำแหน่ง “พระกำแพงมहिมา” (ขอบเขตของกบินทร์บุรีสมัยอดีตครอบคลุมจังหวัดสระแก้วทั้งหมด) (๔) กลุ่มชอง เป็นชนดั้งเดิมพูดภาษาชอง จัดอยู่ในภาษามอญ-เขมร ปัจจุบันมีคนพูดภาษาชองได้น้อย ตั้งภูมิลำเนาอยู่บริเวณเนินเขา เกือบของป่าชาย กระจายอยู่ทั่วไปในเขตจังหวัดระยอง จันทบุรี ตราด แต่ปัจจุบันยังคงเหลืออยู่ที่ตำบลตะเคียนทอง และตำบลพลวง อำเภอมะขาม จังหวัดจันทบุรี และกระจายอยู่ในแถบอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี และจังหวัดตราดบ้าง

๒. สภาพภูมิศาสตร์

อัมชา ก.บัวเกษร (๒๕๕๗, หน้า ๑๕-๑๗) กล่าวถึงภูมิศาสตร์ชายฝั่ง (ภาคตะวันออก) พื้นที่จังหวัดชลบุรี ระยอง จันทบุรี สระแก้ว ปราจีนบุรี และฉะเชิงเทราว่า หัวเมืองภาคตะวันออกปัจจุบันประกอบด้วยพื้นที่ ๗ จังหวัด คือ สระแก้ว ปราจีนบุรี ฉะเชิงเทรา ชลบุรี ระยอง จันทบุรี และตราด มีประชากรทั้งสิ้น ๓,๘๕๗,๘๑๑ คน

(สถิติของกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย ปี พ.ศ. ๒๕๕๑)

๒.๑ พื้นที่และที่ตั้งภาคตะวันออก ประกอบด้วยพื้นที่ ๓๔,๓๘๑ ตารางกิโลเมตร ประมาณ ๖.๗ % ของพื้นที่ประเทศไทย ทิศเหนือจดภาคอีสาน โดยมีเขาสนกำแพงและบางส่วนของเทือกเขาพนมดงรัก ทิศตะวันออกมีเทือกเขาบรรทัดเป็นพรมแดนไทย-กัมพูชา ทิศตะวันตกจดพื้นที่ภาคกลาง (จังหวัดนครนายก กรุงเทพฯ และสมุทรปราการ) ส่วนทิศใต้จดอ่าวไทย

๒.๒ ลักษณะภูมิประเทศ ประกอบด้วย ๓ ส่วนใหญ่ ๆ คือ ๑) ส่วนที่เป็นทิวเขา ๒) ส่วนที่เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำและที่ราบลอนลาด และ ๓) ส่วนที่เป็นที่ราบชายฝั่งทะเล

๒.๒.๑ ทิวเขา (range) มีทิวเขาเป็นแนวยาวอยู่ทางตอนกลางของภาค ในแนวทิศทางตะวันตกเฉียงเหนือตะวันออกเฉียงใต้ ประกอบด้วยทิวเขา ๒ ทิวเขา คือ

๑) ทิวเขาจันทบุรี ตั้งต้นจากอำเภอเมืองชลบุรี จังหวัดชลบุรี ไปสิ้นสุดที่อำเภอขลุง จังหวัดจันทบุรี มีความยาว ๒๘๑ กิโลเมตร ยอดเขาสูงที่สุดมีชื่อว่า ยอดเขาสอยดาว ได้ทิวเขานี้แบ่งน้ำไหลเป็น ๒ ทาง คือทางเหนือไหลไปลงแม่น้ำปราจีนบุรี-บางปะกง ส่วนทางใต้ไหลไปลงแม่น้ำสายสั้น ๆ ซึ่งไหลลงสู่อ่าวไทย ทิวเขาจันทบุรีนี้ประกอบด้วยเนินเขาจำนวนมาก ตั้งอยู่ตอนกลางของภาคเดิมเป็นแหล่งป่าเขาอุดมสมบูรณ์ด้วยป่าไม้ขนาดใหญ่ประเภทป่าดงดิบ ปัจจุบันยังเหลือ

เฉพาะเขาอ่างลิ้น และอุทยานแห่งชาติเขาวง
เขาชะเมา และป่าเขาสอยดาว

๒) ทิวเขาบรรทัด เป็นทิวเขาที่ตั้ง
อยู่ถัดจากทิวเขาจันทบุรีไปทางตะวันออก มี
ทิศทางแนวเหนือ-ใต้ กั้นพรมแดนระหว่าง
ประเทศไทยกับประเทศกัมพูชาประชาธิปไตย
ตั้งแต่อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด จนถึงที่สุด
ทิวเขาที่แหลมสารพัดพิษในเขตอำเภอคลองใหญ่
จังหวัดตราด เป็นระยะทาง ๑๔๔ กิโลเมตร
ทิวเขานี้มีความสูงน้อยกว่าทิวเขาจันทบุรี

๒.๒.๒ ที่ราบลุ่มน้ำและที่ราบ
ลอนลาด (alluvial plain and undulating plain)
บริเวณที่ราบลุ่มน้ำใหญ่ที่สุดของภาคตะวันออก
คือ ที่ราบลุ่มปราจีนบุรี-บางปะกง แม่น้ำ
ปราจีนบุรีตั้งต้นจากจุดที่แควลำค้ำ ๒ สาย
ไหลมารวมกันที่อำเภอกบินทร์บุรี จังหวัด
ปราจีนบุรี คือ แควพระปรัง กับแควหนุมาน
จึงเริ่มเรียกแม่น้ำสายนี้ว่า แม่น้ำปราจีนบุรี
จากนั้นไหลไปทางตะวันตกเฉียงใต้ จนถึง
บริเวณที่แม่น้ำนครนายกไหลมาบรรจบที่
อำเภอเมืองปราจีนบุรี จังหวัดปราจีนบุรี และ
ไหลต่อไปทางใต้เข้าเขตอำเภอเมืองฉะเชิงเทรา
เรียกว่า แม่น้ำบางปะกง มีความยาวประมาณ
๒๓๐ กิโลเมตร จนกระทั่งไหลลงทะเลที่
อ่าวไทยบริเวณรอยต่อของอำเภอบางปะกง
จังหวัดฉะเชิงเทรากับอำเภอเมืองชลบุรี

๒.๒.๓ ที่ราบชายฝั่งทะเล
(coastal plain) ได้แก่ บริเวณที่ราบแคบ ๆ
ชายฝั่งทะเลตั้งแต่บริเวณปากแม่น้ำบางปะกง
ในจังหวัดฉะเชิงเทราไปจนถึงแหลมสารพัดพิษ

อำเภอคลองใหญ่ จังหวัดตราด เป็นที่ราบ
ซึ่งเกิดจากการกัดเซาะ (erosion) และทับถม
(deposition) ของแม่น้ำสายสั้น ๆ ที่ไหลจาก
ทิวเขาจันทบุรีและทิวเขาบรรทัดลงสู่อ่าวไทย
ซึ่งได้แก่

๑) แม่น้ำจันทบุรี มีความ
ยาวประมาณ ๑๐๐ กิโลเมตร ต้นน้ำเกิดระหว่าง
เขาสอยดาวเหนือกับเขาช่องแคบในอำเภอ
ท่าใหม่ จังหวัดจันทบุรี แม่น้ำไหลไปทาง
ตะวันตกเฉียงใต้ผ่านอำเภอเมืองจันทบุรี และ
ไหลไปลงอ่าวไทยที่อำเภอแหลมสิงห์ จังหวัด
จันทบุรี

๒) แม่น้ำประแสร์ มี
ความยาวประมาณ ๘๐ กิโลเมตร ต้นน้ำเกิด
ระหว่างเขาใหญ่กับเขาอ่างกระเด็นในอำเภอ
พนัสนิคม จังหวัดชลบุรี ไหลไปทางใต้และ
ไหลไปลงอ่าวไทยที่อำเภอแกลง จังหวัดระยอง

๓) แม่น้ำระยอง มีความ
ยาวประมาณ ๖๐ กิโลเมตร ต้นน้ำเกิดทางทิศ
ตะวันตกของเขาเรือแตกในเขตอำเภอบ้านบึง
จังหวัดชลบุรี ไหลไปทางทิศใต้ผ่านอำเภอบ้านค่าย
(บางที่เรียกว่าคลองใหญ่ หรือคลอง
บ้านค่าย) ผ่านอำเภอเมืองระยอง เรียกว่า
แม่น้ำระยอง และไหลไปลงอ่าวไทยบริเวณ
อำเภอเมืองระยอง

๔) แม่น้ำพังราด มีความ
ยาวประมาณ ๓๕ กิโลเมตร ต้นน้ำเกิดจาก
เขาวงไหลไปทางทิศใต้ระหว่างเขตอำเภอแกลง
จังหวัดระยอง กับอำเภอนายายอาม จังหวัด
จันทบุรี ไปลงอ่าวไทยตามแนวเขตจังหวัด

(แม่น้ำสายนี้มีชื่อเรียกกันตั้งแต่ต้นน้ำลงมาคือ คลองเขาวง คลองยายอาม และแม่น้ำพังราด ตามลำดับ)

๕) แม่น้ำเวฬุ มีความยาวประมาณ ๒๐ กิโลเมตร ต้นแม่น้ำเกิดจากคลองหลายสายที่เกิดบริเวณตอนใต้ของเขาสะพาน ซึ่งประกอบด้วยคลองตะปอนน้อย คลองตะปอนใหญ่ คลองขลุ คลองซึ้ง คลองวันยาว ไหลไปลงอ่าวไทยที่แนวแบ่งเขตจังหวัด บริเวณอำเภอขลุ จังหวัดจันทบุรี และอำเภอเขาสมิง จังหวัดตราด

๖) แม่น้ำวังโตนด มีความยาวประมาณ ๑๓๐ กิโลเมตร ต้นน้ำเกิดจากเขาตะกรับ ซึ่งอยู่ระหว่างจังหวัดฉะเชิงเทรา กับจังหวัดปราจีนบุรี แม่น้ำไหลลงใต้ทางใต้ผ่านจังหวัดจันทบุรีและไปลงอ่าวไทย ก่อนแม่น้ำสายนี้จะไหลออกทะเลประมาณ ๓ กิโลเมตร ลำน้ำได้ขยายกว้างออกเป็นอ่างใหญ่ และกว้างประมาณ ๒.๕ กิโลเมตร ซึ่งน้ำทะเลสามารถขึ้นถึงได้ แล้วลำน้ำก็ค่อย ๆ แคบลงตามลำดับ บริเวณที่แม่น้ำสายนี้ไหลออกสู่ทะเลนั้นมีความกว้างเพียง ๒๕๐ เมตร มีชื่อเรียกอีกหนึ่งชื่อว่า แม่น้ำเข็มนู

๗) แม่น้ำตราด มีความยาวประมาณ ๔๕ กิโลเมตร ทิวเขาบรรทัดเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำสายนี้ ต้นน้ำเกิดจากคลองแองและคลองสะตอ ซึ่งไหลมารวมกัน

ในอำเภอเขาสมิง เรียกว่า คลองเขาสมิง แล้วแม่น้ำก็ไหลไปทางใต้และลงอ่าวไทยในเขตอำเภอเมืองตราด เรียกว่า แม่น้ำตราด

๓. การตั้งชุมชนภาคตะวันออก

ภาคตะวันออกได้มีผู้คนตั้งหลักแหล่งบริเวณที่ราบลุ่มปากแม่น้ำและชายฝั่งทะเลมาตั้งแต่สมัยก่อนสุโขทัย แต่กระนั้นก็ตามเราไม่ค่อยจะพบหลักฐานทางด้านพงศาวดารกล่าวถึงหัวเมืองชายฝั่งภาคตะวันออก จนกระทั่งสมัยปลายกรุงศรีอยุธยา พระราชพงศาวดารเริ่มให้ความกระจ่างเรื่องหัวเมืองภาคตะวันออกมากขึ้น

จากการศึกษาภูมิสถานและทำเลที่ตั้งหลักแหล่งของประชาคมภาคตะวันออกนั้นพบว่าพื้นที่เป็นป่าดงดิบ ประกอบด้วยทิวเขาสลับซับซ้อนอยู่ตอนกลางของพื้นที่ จากทิศตะวันตกเฉียงเหนือเลียบชายฝั่งทะเลไปสู่ทิศตะวันออกเฉียงใต้ ที่เรียกว่า ทิวเขาจันทบุรี พื้นที่ดังกล่าวก่อนสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ นั้น เป็นพื้นที่ป่าดงดิบที่ยังมิได้บุกเบิก^{*} ครั้นเมื่อทางราชการตัดถนนสายสุขุมวิทจากกรุงเทพฯ ถึงจังหวัดตราด สมัยสงครามมหาเอเชียบูรพา (รบกับฝรั่งเศสในอินโดจีน รว พ.ศ. ๒๔๘๓) เป็นปัจจัยสำคัญที่เร่งเร้าให้ประชาชนย้ายแหล่งทำกินจากที่ลุ่มชายฝั่งทะเล ไปบุกเบิกที่ทำกินใหม่ (ทำไร่ทำสวนผลไม้)

* พบหลักฐานด้านศิลปจารึกและโบราณสถานทั่วที่วัดทองทั่วที่เรียกว่าเมืองพะเยีค อำเภอเมืองจันทบุรี มีอายุสมัยอาณาจักรขอมโบราณ

* ถนนสุขุมวิทสร้างเลียบชายฝั่งเขาเมื่อสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ห่างจากฝั่งทะเลประมาณ ๑๐ กิโลเมตร ชาวบ้านสมัยนั้นเรียกว่า "ถนนสายยุทธศาสตร์"

เนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์เป็นป่า
ดงดิบ ในพื้นที่ส่วนกลางของภูมิภาคตะวันออก
เต็มไปด้วยป่าไม้ ไข้มาลาเลียชุกชุม จึงไม่ค่อย
มีการบุกรุกผืนป่าดังกล่าว ฉะนั้นจึงพบว่า
ชุมชนภาคตะวันออกตั้งหลักแหล่ง ๒ ลักษณะ
คือ ๑) ที่ราบลุ่มแม่น้ำบางปะกงและสาขา
๒) ที่ราบชายฝั่งทะเล (ชุมชนขนาดใหญ่จะ
ตั้งอยู่บริเวณปากแม่น้ำ)

๓.๑ ชุมชนลุ่มแม่น้ำ ชุมชนลุ่ม
แม่น้ำที่สำคัญ คือ เมืองฉะเชิงเทรา และ
เมืองปราจีนบุรี (ภายหลังแยกเป็นจังหวัด
สระแก้ว) ทั้งสองเมืองเป็นชุมชนขนาดใหญ่
มีพื้นที่ทำนาจำนวนมาก บริเวณที่ราบลุ่ม
แม่น้ำบางปะกง และที่ราบลุ่มแม่น้ำสาขา เช่น
แควพระปรง (สระแก้ว วัฒนานคร) แคว
หนุมาน (กบินทร์บุรี อำเภอนาดี) คลอง
ท่าลาด (พนมสารคาม สนาบชัยเขต และ
บางคล้า)

๓.๒ ชุมชนชายฝั่งทะเล ตั้งอยู่ที่ราบ
ชายฝั่งและตั้งชุมชนขนาดใหญ่บริเวณที่ลุ่มปาก
แม่น้ำ เช่น ชลบุรี พัทยา ระยอง จันทบุรี
ตราด และมีชุมชนขนาดย่อมบริเวณปากแม่น้ำ
ขนาดย่อม ชุมชนชายฝั่งนี้น่าจะเริ่มจากชุมชน

ประมงค้าขาย และเกษตรกรรมบริเวณที่ราบ
ลุ่ม

๔. เศรษฐกิจและสังคม

จากการศึกษาด้านวัฒนธรรมของ
ชุมชนและการประกอบอาชีพ ทั้งชุมชน
ชายฝั่งทะเลและชุมชนลุ่มแม่น้ำ พบว่ามี
วัฒนธรรมแตกต่างกัน รวมทั้งวิถีชีวิตและ
วิสัยทัศน์ในการประกอบอาชีพ

๔.๑ เศรษฐกิจและสังคมลุ่มแม่น้ำ
ชุมชนลุ่มแม่น้ำเป็นคนไทยดั้งเดิมส่วนหนึ่ง
และประชาชนอีสานอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งเป็นกลุ่ม
วัฒนธรรมไทย-ลาวที่ถูกกวาดต้อนสมัยกบฏ
เจ้าอนุวงศ์ รวมทั้งกลุ่มลาวพวน (เมือง
พนมสารคาม เมืองสนามชัยเขต และดง
ศรีมหาโพธิ์ (อำเภอศรีมหาโพธิ์ และอำเภอ
ศรีมหาโพธิ์) และกลุ่มเมืองพนัสนิคม ซึ่งย้าย
มาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เมืองพระรถเมื่อ พ.ศ.
๒๓๗๑ สมัยเริ่มรัชกาลที่ ๓^๕

จากการศึกษาทางด้านเศรษฐกิจและ
สังคมพบว่า ประชาชนส่วนใหญ่นิยมดำเนิน
ชีวิตตามวัฒนธรรมอีสาน (ยึดถือสองคอง-
สิบสี่) การประกอบอาชีพเกษตรกรรมแบบจารีต

^๕ เดิม วิชาคนกิจ (๒๕๓๐) ประวัติศาสตร์อีสาน (พิมพ์ครั้งที่ ๒) กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์ หน้า ๒๕๕ ว่า "เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) จึงให้อพยพไพร่พลเมืองสกลทวาปี (สกลนคร)
มาตั้งรักษาตามที่มั่นด่านหนุมาน แขวงเมืองปราจีนบุรี ภายหลังยกบ้านด่านหนุมานเป็นเมืองกบินทร์บุรี และแต่งตั้งหัวหน้า
ลาวอพยพเป็น พระกำแหงมโหฬาร เจ้าเมืองในสมัยรัชกาลที่ ๓"

^๖ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชการที่ ๓ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ หน้า ๓๖๒-๓๖๓ ว่า "พวกลาว
อาสาปากน้ำ (ตัวอินทสาร อุบลาค เมืองนครพนม) ไม่พอใจเจ้าเมือง อพยพพรรคพวก ๒,๐๐๐ คน ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่
สมุทรปราการ) ตั้งขึ้นเมื่อครั้งแผ่นดินสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ภายหลังปีชวดสัมฤทธิ์ศก พวกลาวไม่สบาย ขอไป
ตั้งอยู่ที่เมืองพระรถ จึงโปรดให้ตั้งเอาแขวงเมืองชลบุรี เมืองฉะเชิงเทรา มาตั้งเป็นเมืองพนัสนิคม และโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง
หัวหน้าเป็นเจ้าเมืองตำแหน่ง อินทราชา"

(เศรษฐกิจแบบพอเพียง) ที่เรียกว่าทำกินทำอยู่ ไม่นิยมสร้างผลผลิตเพื่อส่งขาย แต่กระนั้นก็ตาม ชุมชนบริเวณปากน้ำบางปะกง ได้แก่ อำเภอเมืองฉะเชิงเทรา อำเภอบางคล้า ได้ดำเนินชีวิตแบบวัฒนธรรมจีนผสมผสานกัน โดยเฉพาะประชากรบริเวณปากน้ำบางปะกง จนถึงเมืองฉะเชิงเทรานั้น เป็นกลุ่มจีนจากเมืองชลบุรี ที่แยกย้ายมาทำกินตามลุ่มแม่น้ำ ประกอบอาชีพไร่อ้อยทำโรงน้ำตาลส่งขายกรุงเทพฯ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๒-๓ เป็นต้นมา ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ ตอนปลาย (พ.ศ. ๒๓๕๑) ชาวจีน กลุ่มจีนฮกเกี้ยนหรือจีนเยี่ยงทองเมืองฉะเชิงเทรา ไม่พอใจเจ้าเมือง (พระวิเศษฤๅไชย) และไม่พอใจหลวงปู่เจ้าอภัยตรงข้าม จึงพาสมัครพรรคพวกเข้าโจมตีเจ้าเมือง ฆ่าเจ้าเมืองและยึดกำแพงเมืองได้ วิกฤตการณ์ครั้งนั้นเรียกว่า กบฏหัวเหี้ย ชาวจีนหัวเหี้ยเข้ายึดเมืองฉะเชิงเทราทราบถึงกรุงเทพฯ เป็นข่าวที่ตื่นตระหนกทั่วกรุง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระคลังเป็นแม่ทัพยกทัพไปปราบกบฏจีนหัวเหี้ยเมืองฉะเชิงเทรา เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๑๐ ค่ำ (๑๓ เมษายน ๒๓๕๑) เดินทางตามคลองสำโรงไปออกแม่น้ำบางปะกงที่ท่าสะพาน (ปากคลองทำไข่) พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ เกรงกบฏหัวเหี้ยจะรุกรานมากขึ้น จึงโปรดฯ ให้เรียกกองทัพเจ้าพระยาบดินทรเดชาจากประเทศเขมรมาช่วยปราบกบฏหัวเหี้ยเมืองฉะเชิงเทรา (กรมศิลปากร, ๒๕๔๑, หน้า ๓๑๒) แสดงให้เห็นว่าชุมชนจีนเมืองฉะเชิงเทรา

เป็นชุมชนขนาดใหญ่ และมีกำลังเพียงพอที่จะก่อกบฏได้

๔.๒ เศรษฐกิจและสังคมที่ราบชายฝั่งทะเล ที่ราบชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกมีความยาวถึง ๕๑๕ กิโลเมตร (อรรถก.บัวเกษร, ๒๕๔๓, หน้า ๑๖) (ตั้งแต่อ่าวบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา ถึงอ่าวคลองใหญ่ จังหวัดตราด) ลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปเป็นที่ราบแคบ ๆ ระหว่างภูเขากับชายฝั่ง พื้นดินเป็นทรายร่วน แต่กระนั้นก็ตามบริเวณปากน้ำและปากอ่าวบางอ่าวก็มีพื้นที่เป็นดินโคลนตมหรือเป็นทรายปนโคลน

ที่ราบชายฝั่งทะเลตะวันออกมีชุมชนขนาดใหญ่หลายชุมชน มีประวัติศาสตร์มาช้านานตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นเป็นอย่างน้อย (บางชุมชนน่าจะสืบทอดมาตั้งแต่สมัยขอมโบราณ เช่น เมืองจันทบุรี เป็นต้น) ได้แก่ เมืองชลบุรี เมืองพัทยา เมืองระยอง เมืองจันทบุรี เมืองตราด และยังมีชุมชนขนาดย่อมขนาดกลาง กระจายอยู่บริเวณชายฝั่ง ประชาชนเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออกได้รับวัฒนธรรมแบบจีนค่อนข้างมาก นั่นคือชุมชนชาวจีนสมัยอยุธยาจำนวนหนึ่ง ได้ตั้งบ้านเรือนทำมาหากินในหัวเมืองดังกล่าว เช่น คำสำเภา ทำประมง ต่อเรือ จึงพบว่าชาวตะวันออกมีคำยืมภาษาจีนใช้พูดจาสื่อสารกันจำนวนมาก ทั้งคำที่ใช้เรียกเครือญาติ ชื่อปลาทะเล ชื่อเครื่องมือเครื่องใช้ในเรือเดินทะเลและเรือประมง

ชุมชนเมืองชลบุรีนั้น ชาวจีนรู้จัก และไปมาค้าขายตั้งแต่สมัยที่เรียกชื่อว่า “บางปลาสร้อย” ฉะนั้นในภาษาจีนจะเรียกชื่อชลบุรีว่า “บางก๊อกส่วย” นอกจากนี้ยังพบหลักฐานทางประวัติศาสตร์ว่าพระยาตาก (พระเจ้าตากสิน) ยกทัพจากเมืองระยองมากำราบนายทองอยู่ นกเล็ก หัวหน้า เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ มีชุมชนจีนจำนวนหนึ่ง (หรือจำนวนมาก) ตั้งหลักแหล่งอยู่ที่เมืองชลบุรีและได้สร้างเก๋งจีนไว้ด้วย ในครั้งนั้นพระยาตากได้มาประทับอยู่ที่เก๋งจีน ดังพระราชพงศาวดารกล่าวว่า “นายทองอยู่ นกเล็ก ก็อ่อนน้อมโดยดี นายบุญ นายชื่น ก็นำนายทองอยู่ นกเล็ก เข้ามาเฝ้า ณ วัดหลวง (วัดใหญ่อินทรม) สวามีภักดีกระทำสัตย์ถวายแล้ว ก็นำเสด็จเข้าไปในเมืองชลบุรี ประทับอยู่ ณ เก๋งจีน” (กรมศิลปากร, ๒๕๒๘, หน้า ๑๕)

ส่วนชุมชนจีน เมืองจันทบุรี เป็นชุมชนใหญ่ประกอบสัมมาอาชีพทั้งค้าขาย ต่อเรือ ปลุกฟริกไทย สวนผลไม้ ฯลฯ และยังพบว่า ชนชั้นปกครองของหัวเมืองจันทบุรีนั้นมักเป็นชาวจีน ดังเช่น พระยาจันทบูรณ์ (เจ้าขรัว หรือเจ้าสัว) ผู้รักษาเมืองจันทบูรณ์ สมัยพระยาตากยกทัพมาเกลี้ยกล่อมครั้งเสียกรุงครั้งที่ ๒ นั้น กล่าวกันว่าเป็นชาวจีนที่ประชาชนชาวเมืองจันทบูรณ์พร้อมใจกันยกให้เป็นเจ้าเมืองสมัยที่กรุงศรีอยุธยาถูกพม่าล้อม

อีกประการหนึ่งเมื่อพระยาตากได้หัวเมืองภาคตะวันออกแล้ว ได้เตรียมทัพเรือเพียง ๒ - ๓ เดือน ก็สามารถต่อเรือยกทัพเรือมาทางอ่าวไทยได้ แสดงให้เห็นว่าเมืองจันทบูรณ์นั้นมีช่างต่อเรือชาวจีนจำนวนมาก

ครั้งสมัยรัชกาลที่ ๒ ยังพบหลักฐานประวัติศาสตร์ว่า จินโณนายอากรเตาสุรา ได้เป็นพระยาราชเศรษฐี เจ้าเมืองจันทบุรี ดังความว่า “ฝ่ายเมืองจันทบุรี เดิมโณจีนซึ่งเป็นนายอากรเตาสุรามีความชอบ ทรงพระกรุณาโปรดให้เป็นพระยาราชเศรษฐี ที่เจ้าเมืองเมื่อครั้งแผ่นดินสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ครั้งภายหลัง (สมัยรัชกาลที่ ๓) ทรงเห็นว่า เป็นจีน จะว่าราชการเมืองไม่มีผู้ใดจะเกรงกลัว จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาโชฎีกกราชเศรษฐี (นัม) ออกไปเป็นเจ้าเมือง (พ.ศ. ๒๓๖๗)” (กรมศิลปากร, ๒๔๘๑, หน้า ๑๐)

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ยังพบว่าชาวจีน สกเกี้ยนกับจีนแต่จี้ววาทกันจนเกิดเป็นกบฏ ตั้วเหี้ยเมืองจันทบุรี ในครั้งนั้นพระยาปลัด (จินจั่น) สนับสนุนจินช่วง (ตั้วเหี้ย) จินภา (ยี่เหี้ย) ซึ่งเป็นกลุ่มจีนแต่จี้ว ทั้งพระยาปลัด (จินจั่น) และหัวหน้าตั้วเหี้ยถูกจับส่งกรุงเทพฯ (กรมศิลปากร, ๒๔๘๑, หน้า ๑๐-๑๑)^๖ แสดงให้เห็นว่า เมืองจันทบุรีนั้นมีชาวจีนตั้งหลักแหล่งอยู่จำนวนมากมาแต่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นอย่างช้า และชาวจีนจำนวนหนึ่งเป็น

^๖ อภิเษมเดนิโน ธวัช ปุณณโกศล, (๒๕๔๗), กองทัพกู้ชาติของพระเจ้าตากสินและเมืองจันทบุรี, กรุงเทพฯ: หลักพิมพ์, หน้า ๗๘-๑๑๔.

ชนชั้นหัวหน้า จึงมีกิจกรรมและเกิดการขัดแย้ง จนถึงขั้นวิวาทบาดหมางกัน ชาวจีนในเมือง จันทูรนั้นได้ขยายชุมชนออกไปทำสวนทำไร่ ในชุมชนที่ห่างออกไป ฉะนั้นจึงพบว่าชาว จันทูรี (อ. เมือง อ. ท่าใหม่ อ. ขลุง) และ บริเวณใกล้เคียง จึงมีวัฒนธรรมจีนที่โดดเด่น ทั้งจารีตประเพณี (ศาลหลักเมือง ขลุงบุรีเป็น ทรงเก็งจีน ศาลหลักเมืองจันทูรีปัจจุบันมี เครื่องตกแต่งแบบศิลปะจีน) ภาษาพูดมีคำยืม ภาษาจีน และเรียกเครือญาติแบบจีน เป็นต้น การประกอบอาชีพของชุมชนชายฝั่ง ทะเลชาวไทย (เชื้อสายจีน) ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ บริเวณที่ราบชายฝั่งทะเลตั้งแต่เมืองชลบุรีถึง เมืองตราด ยังถือธรรมเนียมประกอบอาชีพ ตามวิถีชาวจีน นั่นคือไม่นิยมประกอบอาชีพ เกษตรแบบพอเพียง พ่อแม่จะอบรมสั่งสอน บุตรหลานให้ประกอบอาชีพอย่างเดียว คือ “ทำเพื่อขาย หารายได้เพื่อซื้อ” ฉะนั้นจึงพบว่าชาวหัวเมืองชายฝั่งตะวันออกจะประกอบ อาชีพอย่างหนึ่งอย่างใดเพื่อหารายได้ ส่วน อาหารการกินจะซื้อบริโภค ซึ่งแตกต่างจาก ชาวไทยทั่วไปจะประกอบอาชีพเกษตรเพื่อหา อยู่หากิน มีเหลือจึงขาย ชาวไทยชายฝั่งทะเล นั้นนิยมทำเกษตรธุรกิจ เช่น สวนผลไม้ สวนยาง สวนพริกไทย ทำประมง ข้างต่อเรือ ฯลฯ นั่นคือประกอบอาชีพเดียว เช่น ทำสวน พริกไทยอย่างเดียว ไม่ปลูกข้าวปลูกพืชอื่น ๆ

ไว้รับประทานในครัวเรือน ส่วนอาหารการ กินจะใช้เงินรายได้มาจับจ่ายใช้สอย วิสัยการ เป็นอยู่ของชาวไทยภาคตะวันออกเป็น ธรรมเนียมนิยมเฉพาะถิ่น โดยเฉพาะการ ประกอบอาชีพดังกล่าว อันเป็นผลทำให้เกิด การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

ฉะนั้นจึงพบว่าธุรกิจการค้านี้ ชาว ท้องถิ่นภาคตะวันออกได้เจริญพัฒนาล่วงหน้า กว่าภูมิภาคอื่น ๆ ของไทย นับตั้งแต่สมัย กรุงรัตน โกสินทร์เป็นต้นมา นอกจากนี้ยัง พบว่ามีการค้าสำเภาส่งน้ำตาล (น้ำตาลอ้อย ไปขายสมัยรัชกาลที่ ๕ หรือก่อนหน้านั้นแล้ว) ไปขายยังกรุงเทพฯ และหัวเมืองใกล้เคียงแล้ว

๕. หัวเมืองชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกยุคบุกเบิก ประชาคมภาคตะวันออก นับตั้งแต่ ชุมชนลุ่มแม่น้ำบางปะกงและชุมชนชายฝั่ง ทะเลตะวันออกได้สร้างบ้านแปลงเมืองประกอบ สัมมาชีพมาหลายชั่วอายุคน ทรัพยากรอัน สมบูรณ์ได้แก่ ผืนแผ่นดิน ป่าไม้ แม่น้ำ ทะเล (ปลา) ยังอยู่ในสภาพดี เพราะประชากรมี จำนวนน้อย ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องบุกเบิก ป่าไม้มาทำไร่นาเรียกสวน ส่วนชาวประมง ก็จับปลาพอสมควร” ครั้งเมื่อมีเรือห้องเย็น บริษัทสะพานปลาจับซื้อปลาส่งกรุงเทพฯ (ประมาณ พ.ศ. ๒๔๕๕ เป็นต้นมา) เป็นผล ให้ชาวประมงจับปลาไม่เลือก แม้แต่ปลา

* ผู้เขียนได้รับคำบอกเล่ามาว่า บางจุดปลาทูเข้าไม่เจงานจนมาก ชาวประมงปล่อยปลาออกไป เพราะถึงที่ น้ปลาเต็มหมดแล้ว จึงเลือกเฉพาะปลาขนาดใหญ่ที่มีราคาเท่านั้น

ขนาดเล็กก็ขายให้โรงงานทำปลาป่น (อาหารสัตว์) ทำให้ปลาขายฝั่งเกิดไม่ทัน โดยเฉพาะฝูงปลาขนาดเล็ก และปลาไว้อ่อนจะเจริญเติบโตบริเวณน้ำตื้น

ส่วนป่าดงดิบที่อยู่บริเวณทิวเขาจันทบุรี จากจังหวัดชลบุรีถึงจังหวัดตราด ครอบคลุมพื้นที่ ๒ ใน ๓ ของพื้นที่ภาคตะวันออก ยังอยู่ในสภาพสมบูรณ์ มีสัตว์ใหญ่ เช่น เสือ ช้าง หมี ชุกชุม ผู้คนไม่มีใครจะเข้าป่าดงดิบ เพราะเป็นป่ารกชัฏเต็มไปด้วยไข้ป่าหรือไข้มาลาเลีย ชาวบ้านที่มีอาชีพหาของป่าจำเป็นต้องเข้าป่าในฤดูแล้ง เช่น ตัดหวาย ทำน้ำมันยาง หาไม้หอม (ไม้กฤษณา) และถูกระวาน เป็นต้น แต่กระนั้นก็ตาม ชาวบ้านกลุ่มที่หาของป่ามักจะเป็นไข้ป่า (ไข้จับสั่น) ผีวเลื้อย ท้องป่อง ชาวบ้านเรียกว่า “ไข้ป่า” ฉะนั้นป่าดงดิบตอนกลางภาคตะวันออกก็ยังคงอยู่ในสภาพสมบูรณ์ต่อมา

ครั้งเมื่อสมัยสร้างถนนสายสุขุมวิท ครั้งสงครามมหาเอเชียบูรพา (ไทยรบกับฝรั่งเศสในอินโดจีนก่อนญี่ปุ่นขึ้น) เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๘๓ ชาวบ้านเรียกถนนสายยุทธศาสตร์ ถนนสุขุมวิทตัดเลียบชายเทือกเขาจากชลบุรีถึงจังหวัดตราด ซึ่งห่างจากชายฝั่งทะเลประมาณ ๑๐ กิโลเมตร ถนนสายดังกล่าวเป็นปัจจัยเร่งเร้าให้ชุมชนชายฝั่งทะเลเริ่มต้องการพื้นที่ทำไร่ทำสวนมากขึ้น บางกลุ่มเริ่มมาตั้งหลักแหล่งใกล้ถนนสุขุมวิท เพราะเห็นว่าการคมนาคมสะดวก (มีรถยนต์โดยสารบ้างแล้ว)

หลังสงครามโลกสงบลง (พ.ศ. ๒๔๘๖) นายทุนขนาดใหญ่เริ่มขอสัมปทานทำป่าไม้ในป่าดงดิบภาคตะวันออก ในยุคดังกล่าวเกิดโรงเลื่อยจักรจำนวนมาก โรงเลื่อยจักรเหล่านั้นมีเครื่องมือทันสมัยทั้งเลื่อยจักรขนาดใหญ่ รถยนต์ชักลากไม้สูงจำนวนมาก พร้อมทั้งเรือเดินทะเลขนาดใหญ่บรรทุกไม้ กระดานส่งขายกรุงเทพฯ และต่างประเทศได้แก่

๑) โรงเลื่อยศรีมหาธาตุ ตั้งอยู่ที่อำเภอสรีราชา จังหวัดชลบุรี เป็นโรงเลื่อยขนาดใหญ่ วางรางรถไฟ (เล็ก) ชักลากไม้ในป่าอำเภอบ้านบึง (ปัจจุบันคืออำเภอนองใหญ่ และอำเภอบ่อทอง)

โรงเลื่อยศรีมหาธาตุดำเนินการตั้งแต่สมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ มีการหยุดกิจการเป็นครั้งคราว โดยเฉพาะสงครามโลกครั้งที่ ๒ เมื่อสงครามสงบไม่นาน โรงเลื่อยศรีมหาธาตุก็ดำเนินการใหม่ ตัดไม้ต่อเนื่องไปติดเขตจังหวัดฉะเชิงเทรา (อำเภอบ้านค้อ) และเขตจังหวัดระยอง (อำเภอปลวกแดง)

ราว พ.ศ. ๒๔๘๕ นายทุนในเมืองชลบุรี ตั้งโรงงานน้ำตาล โรงแปรงมันสำปะหลัง เป็นการเร่งเร้าให้ชาวบ้านถางป่าบุกเบิกพื้นที่ทำไร่อ้อย ไร่มันสำปะหลัง ในเขตป่าไม้ที่โรงเลื่อยตัดไม้สูงขนาดใหญ่ไปแล้ว ชาวบ้านแผ้วถางด้วยแรงกายบุกเบิกป่าเพื่อเพาะปลูกพืชไร่ ส่วนนายทุน (หลงฐ์) ใช้เครื่องจักรรถแทรกเตอร์ช่วยแผ้วถางบุกเบิกป่า ในระยะ

เวลาไม่นานนัก (ประมาณ ๑๐-๑๕ ปี) ปีนป่าดังกล่าวกลายเป็นไร่อ้อย ไร่มันสำปะหลัง ไร่สับปะรด ฯลฯ (ปัจจุบันเป็นสวนยางพารา)

๒) โรงเลื่อยพนมสารคาม ตั้งอยู่อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา (บริหารโดยตระกูลตันเจริญ) โรงเลื่อยนี้ได้สัมปทานป่าไม้ในเขตอำเภอพนมสารคาม อำเภอสนามชัยเขต ตัดไม้ในป่าเขาอ่างลิ้นและป่าระบมลิ้น (นับว่าบุกรุกป่าสงวนจำนวนมาก) การตัดไม้ของโรงเลื่อยพนมสารคามเป็นลักษณะเดียวกันกับโรงเลื่อยศรีมหาราชา นั่นคือ ชาวบ้านอำเภอพนมสารคาม อำเภอสนามชัยเขต และอำเภอใกล้เคียง (ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๐-๒๕๑๐) ต่างก็อพยพมาถางป่าบุกรุกพื้นที่ทำไร่อ้อย ไร่มันสำปะหลัง อันเป็นพืชเศรษฐกิจสมัยนั้นจำนวนมาก

พื้นที่ป่าดงดิบที่โรงเลื่อยพนมสารคามได้รับสัมปทานในครั้งนั้นถูกแผ้วถางเป็นไร่อ้อย ไร่มันสำปะหลัง จนเกิดชุมชนใหม่คือ อำเภอท่าตะเกียบ และบางส่วนของอำเภอสนามชัยเขต (ชุมชนใหม่บริเวณเขาอ่างลิ้น) เป็นต้น

๓) โรงเลื่อยบ้านค่าย ตั้งอยู่อำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง โรงเลื่อยนี้ได้สัมปทานตัดไม้ในป่าด้านทิศเหนือของอำเภอบ้านค่าย ซึ่งเป็นป่าดงดิบอยู่ในเทือกเขาจันทบุรีตอนหนึ่ง (คือพื้นที่ที่เป็นอำเภอปลวกแดง และส่วนหนึ่งของอำเภอวังจันทร์) การสัมปทานตัดไม้ของโรงเลื่อยอำเภอบ้านค่ายก็มีลักษณะเดียวกับโรงเลื่อยศรีมหาราชา นั่นคือโรงเลื่อยตัดไม้

ขนาดใหญ่ ส่วนชาวบ้านอำเภอเมือง อำเภอบ้านค่าย ต่างก็อพยพมาบุกเบิกถางป่าทำไร่มันสำปะหลัง ไร่สับปะรด และไร่ถั่วลิสง การบุกรุกของโรงเลื่อยบ้านค่ายอยู่ในปี พ.ศ. ๒๔๕๐-๒๕๑๐ เช่นเดียวกัน เป็นผลให้ป่าดงดิบด้านทิศเหนือของจังหวัดระยองกลายเป็นพื้นที่เกษตรกรรม

๔) โรงเลื่อยบ้านแกลง ตั้งอยู่ที่บ้านแกลง ตำบลเพ อำเภอเมืองระยอง โรงเลื่อยดังกล่าวตัดไม้ในป่าเดียวกับโรงเลื่อยบ้านค่าย บริเวณเทือกเขาเขาตา และป่าตำบลกระเจ็ด ตำบลสำนักทอง ติดต่อไปถึงอำเภอวังจันทร์ พื้นที่ดังกล่าวก็บุกรุกโดยชาวบ้านที่ต้องการขยายพื้นที่ทำกินเช่นเดียวกับบริเวณอื่น ๆ

๕) โรงเลื่อยในเขตอำเภอแกลง มีโรงเลื่อยจักรขนาดใหญ่ ๓ โรง คือ โรงเลื่อยสามย่าน ตำบลทางเกวียน โรงเลื่อยพัฒนาการ ตำบลทุ่งควายกิน โรงเลื่อยกองดิน ตำบลกองดิน โรงเลื่อยสามย่านได้สัมปทานป่ากระแสน ป่าเขาจุก (คือพื้นที่อำเภอวังจันทร์) จนถึงเขตสัมปทานของโรงเลื่อยบ้านค่าย ส่วนโรงเลื่อยพัฒนาการ ได้สัมปทานป่าเขาชะเมา (พื้นที่เขตอำเภอเขาชะเมา) ส่วนโรงเลื่อยกองดินได้สัมปทานป่าเขาวงจนถึงแก่งหางแมว (ปัจจุบันคืออำเภอแก่งหางแมว จังหวัดจันทบุรี)

โรงเลื่อยจักร ๓ โรง ของอำเภอแกลงนั้นได้สัมปทานป่าทางด้านทิศเหนือของอำเภอแกลง และบางส่วนของอำเภอท่าใหม่ (จังหวัดจันทบุรี) การตัดไม้ในป่าสัมปทานครั้งนั้น อยู่ในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๐-๒๕๑๐

เป็นผลให้พื้นที่ป่าดงดิบของอำเภอแกลงซึ่งกว้างใหญ่ไพศาลติดต่อกับจังหวัดปราจีนบุรี กลายสภาพเป็นพื้นที่เกษตรกรรม เป็นชุมชนใหม่ ได้แก่ อำเภอวังจันทร์ อำเภอเขาชะเมา จังหวัดระยองและส่วนหนึ่งของอำเภอท่าใหม่ จังหวัดจันทบุรีได้เกิดชุมชนใหญ่ ได้แก่ อำเภอนายายอาม และอำเภอแก่งหางแมว

การบุกเบิกป่าดงดิบของภาคตะวันออกระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๐-๒๕๑๐ เป็นผลให้เกิดชุมชนขึ้นจำนวนมาก มีประชากรต่างภูมิภาคได้เข้ามาจับจองพื้นที่ทำไร่ทำสวน โดยการซื้อสิทธิจากผู้อพยพไว้ก่อนในราคาถูก หรือเข้ามาจับจองบุกเบิกป่าเอง เป็นผลให้พื้นที่ตอนในของชายฝั่งตะวันออก กลายเป็นเรือกลสวนไร่นาจนเกือบไม่เป็นพื้นที่ป่าสงวน และเกิดเป็นชุมชนระดับอำเภอจำนวนมาก ได้แก่ อำเภอสอยดาว อำเภอกิชกุฏ อำเภอนายายอาม อำเภอแก่งหางแมว จังหวัดจันทบุรี และอำเภอเขาชะเมา อำเภอวังจันทร์ อำเภอปลวกแดง จังหวัดระยอง และอำเภอหนองใหญ่ อำเภอบ่อทอง จังหวัดชลบุรี รวมทั้งอำเภอท่าตะเกียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา

การที่ประชาชนได้บุกเบิกป่าสงวนในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๐-๒๕๑๐ นั้น ส่วนราชการและประชาชนมีทัศนะว่าเป็นการพัฒนาพื้นที่ภาคตะวันออก (ยังไม่มีนโยบายให้ความสำคัญกับสิ่งแวดล้อม) ครั้นเมื่อสหรัฐอเมริกาขอตั้งฐานทัพในประเทศไทย ทำสงครามกับเวียดนาม มีการสร้างสนามบินอู่ตะเภาที่อำเภอสัตหีบ จังหวัดชลบุรี มี

ความจำเป็นจะต้องทำถนนจากอู่ตะเภา-นครราชสีมา ประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๐ โดยผ่านพื้นที่บุกเบิกในเขตจังหวัดชลบุรี และจังหวัดปราจีนบุรีส่วนหนึ่ง ผ่านอำเภอกบินทร์บุรี ผ่านอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ ผ่านอำเภอเขาชะเมา อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา ทำให้เกิดชุมชนบริเวณแนวทางสายปักธงชัย อำเภอสัตหีบจำนวนมาก

ครั้นถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๓ (พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๑๔) รัฐบาลตัดทางผ่านชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่จากอำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี ผ่านอำเภอหนองใหญ่ อำเภอปลวกแดง อำเภอวังจันทร์ จดกับถนนสุขุมวิทที่อำเภอแกลง จังหวัดระยอง หลังจากนั้นมีการเชื่อมโยงถนนสายใหม่ไปสู่หัวเมืองชายทะเล

๖. สภาพสังคมภาคตะวันออกอันเป็นผลมาจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑-๒

สภาพสังคมหัวเมืองภาคตะวันออกเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงมาตั้งแต่สมัยยุคนุกเบิก (พ.ศ. ๒๔๕๐ - ๒๕๑๐) ตามที่กล่าวแล้วข้างต้น แม้ว่ารัฐบาลคณะปฏิวัติสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จะเริ่มมีแผนพัฒนาฯ แห่งชาติ ฉบับที่ ๑ (พ.ศ. ๒๕๐๔ - ๒๕๐๕) และฉบับที่ ๒ (พ.ศ. ๒๕๐๖ - ๒๕๑๐) นั้น เป้าหมายมุ่งดำเนินการในภาคอีสานโดยตรง นั่นคือรัฐบาลเทงบประมาณและวางแผนพัฒนาไปยังภาคอีสาน เพื่อหารูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจและ

สังคมที่เหมาะสม แต่กระนั้นก็ตาม ประชาชน
ท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงใต้ได้รับผลกระทบอยู่
ไม่น้อย นั่นคือการสร้างผลผลิตในพื้นที่
บุกเบิกใหม่โดยการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น
มันสำปะหลัง ปอ อ้อย ถั่วลิสง ข้าวโพด
โดยมีนายทุนสนับสนุนทั้งทางตรงและทางอ้อม
คือให้ชาวไร่ผู้เงินโดยใช้หนี้ด้วยผลผลิตจากไร่
และรับซื้อผลผลิตจากไร่ป้อนโรงงานน้ำตาล
โรงงานแป้งมันสำปะหลัง

ในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๐ - ๒๕๑๐
การบุกเบิกป่าดงดิบในภาคตะวันออกเฉียงใต้
สอดคล้องกับความต้องการของประชาคมโลก
ที่ต้องการอาหารและผลผลิตทางการเกษตร
หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ เป็นปัจจัยให้พื้นที่
ภาคตะวันออกเฉียงใต้เป็นแหล่งกลางของการผลิต
พืชเศรษฐกิจ เพื่อส่งขายภายในและภายนอก
ประเทศ เป็นผลให้ประชาชนในภูมิภาคอื่น
พากันอพยพมารับจ้างทำงานในไร่บ้าง พากัน
มาจับจองที่ดินทำไร่ปลูกพืชเศรษฐกิจบ้าง
ฉะนั้นภูมิภาคตะวันออกเฉียงใต้จะเริ่มต้นพัฒนา
เศรษฐกิจและสังคมก่อนแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑
แล้ว

เพื่อความเข้าใจแผนพัฒนาเศรษฐกิจ
และสังคมแห่งชาติ จำเป็นต้องกล่าวโดยสรุป
ถึงการพัฒนาด้านการเมืองของไทยสมัย
ประชาธิปไตย อันเป็นผลกระทบต่อสังคมไทย
ตามลำดับดังนี้

๖.๑ เหตุการณ์ด้านการเมืองสมัย
หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง

ในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๔๗๗
รัฐบาลทหารมีอำนาจทางการเมืองเป็นส่วนใหญ่
ปรากฏรัฐบาลพลเรือนอยู่บ้างในระยะสั้น ๆ
ซึ่งเป็นกลุ่มปัญญาชนที่นิยมกษัตริย์ เช่น
พรรคประชาธิปัตย์ ในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๘๒-
๒๔๘๗ รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามได้
นำประเทศไทยเข้าสู่ยุคชาตินิยมอย่างรุนแรง
(ยุคเชื่อนำชาติพันภัย) และนำประเทศเข้าสู่
สงครามโลกครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ - ๒๔๘๗
มีกรณีสำคัญ ๒ ประการ คือ ๑. ทำสงคราม
อินโดจีนกับฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๔๘๔ เป็นผล
ให้ได้ดินแดนลาวทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง
(หลวงพระบาง ไชยบุรี และนครจำปาศักดิ์)
และได้ดินแดนจากเขมรบางส่วน คือ เสียมราฐ
พระตะบอง และศรีโสภณ ๒. เป็นพันธมิตร
กับญี่ปุ่นประกาศสงครามกับฝ่ายพันธมิตร
ครั้งสงครามโลกครั้งที่ ๒ สงบลง ญี่ปุ่นแพ้
สงคราม รัฐบาลไทยอยู่ในสภาวะลำบาก
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๗ สยามมิตติให้ จอมพล ป.
พิบูลสงคราม ลาออก (นับว่าเป็นอาชญากร
สงคราม) ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช จัดตั้งรัฐบาล
สืบต่อมา

ในปี พ.ศ. ๒๔๙๐ นายปรีดี พนมยงค์
เข้ามามีอำนาจทางการเมือง จัดตั้งรัฐบาล
โดยมีประเทศสัมพันธมิตรสนับสนุน ผู้แทน
อีสานกลุ่มหัวก้าวหน้าและกลุ่มอิสระมีความ
ใกล้ชิดกับนายปรีดีมาก ทั้งในฐานะลูกศิษย์
และร่วมอุดมการณ์ บทบาทสำคัญของนายปรีดี
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๘ สมัยที่เป็นผู้สำเร็จราชการ
แทนพระองค์ก็คือ แกนกลางในกระบวนการ

ชาตินิยมเอเชียอาคเนย์ และได้เสนอความคิดในการจัดตั้งสันนิบาตเอเชียอาคเนย์ ซึ่งจะรวมประเทศไทยเข้ากับอินโดจีน สมาชิกสภาผู้แทนที่สำคัญภาคอีสานเข้าร่วมขบวนการอย่างเข้มแข็ง ก็คือ นายเตียง ศิริขันธ์ และ นายถวิล อุดล รัฐบาลลาวอิสระนำโดยเจ้าสุภานุวงศ์ ซึ่งขณะนั้นมีแนวโน้มที่จะได้เป็นประมุขของลาวได้หนีเข้ามาอยู่ในประเทศไทย พร้อมทั้งพลพรรคสำคัญของรัฐบาลโฮจิมินห์ด้วย (ส่วนโฮจิมินห์ได้หนีเข้ามาซ่อนตัวอยู่กับญวนอพยพที่ตั้งบ้านเรือนในเขตอำเภอเมืองจังหวัดนครพนม) ซึ่งมีเป้าหมายที่จะขับฝรั่งเศสออกจากดินแดนอินโดจีน รวมกลุ่มกันเป็นสันนิบาตเอเชียอาคเนย์

สันนิบาตเอเชียอาคเนย์เป็นแกนกลางให้นักการเมืองอีสานได้สัมพันธ์กับสมาชิกขบวนการปฏิวัติลาวและเวียดนามที่อยู่ในกรุงเทพมหานครสนิทสนมกันยิ่งขึ้น สันนิบาตเอเชียอาคเนย์นี้เป็นปัจจัยสำคัญที่กลุ่มทหารและกลุ่มนักการเมืองนิยมกษัตริย์เกรงว่าคอมมิวนิสต์จะครองเมือง ฉะนั้นจึงเกิดรัฐประหารปลายปี พ.ศ. ๒๔๙๐ บังคับให้นายปรีดี พนมยงค์ และพรรคที่สนับสนุนหมดอำนาจ จนนายปรีดีต้องลี้ภัยการเมืองออกนอกประเทศ โดยกลุ่มทหารได้อ้างถึงกรณีสวรรคต และการคอร์รัปชันในรัฐบาล

จอมพล ป. พิบูลสงคราม เข้ามาใช้อำนาจทางการเมืองอีกครั้งหนึ่งเมื่อเดือนเมษายน ๒๔๙๑ รัฐบาลทหารเป็นปฏิปักษ์ต่อผู้แทนราษฎรภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่เคย

ใกล้ชิดกับนายปรีดี พนมยงค์ และขบวนการลาวปฏิวัติและเวียดนามในประเทศไทย ผู้แทนราษฎรอีสาน ๔ คนถูกจับข้อหาแยกดินแดนอีสานไปอยู่ใต้อิทธิพลดินแดนคอมมิวนิสต์ในปี พ.ศ. ๒๔๙๒ หลังจากนั้นก็ปล่อยตัวครั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕ รัฐมนตรีอีสาน ๔ นาย (นายเตียง ศิริขันธ์ นายถวิล อุดล นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ และนายจำลอง ดาวเรือง) ถูกตำรวจจับ และถูกยิงตายในขณะที่หลบหนี ส่วนนายเตียง ศิริขันธ์ ผู้นำสำคัญได้หายตัวไปอย่างลึกลับ

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗ ลาวได้รับอิสระจากการปกครองของฝรั่งเศส เหตุการณ์ในลาวและเวียดนามทำให้รัฐบาลไทยวิตกว่า “คอมมิวนิสต์อาจจะใช้การแบ่งแยกระหว่างไทยและลาวเป็นเครื่องมือในการคุกคามภาคอีสานที่กำลังเป็นปัญหา” เพราะสภาพภูมิศาสตร์และชาติพันธุ์ใกล้ชิดกันจนไม่อาจแยกกันได้

ในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๘-๒๕๐๐ เป็นระยะที่ผู้แทนราษฎรภาคอีสานได้แสดงความคิดเห็นอย่างรุนแรงในการหาเสียงเลือกตั้งและภายหลังการเลือกตั้ง โดยเฉพาะเรื่องที่รัฐบาลไม่ได้ให้ความสนใจต่ออนาคตทางด้านเศรษฐกิจของภาคอีสาน อันเป็นเรื่องเฉพาะของท้องถิ่น แม้ว่าจะเป็นข้อเสนอของผู้แทนราษฎรกลุ่มหัวก้าวหน้าก็ตาม แต่ผู้แทนราษฎรอีสานอื่น ๆ ก็ให้ความสนใจสนับสนุน นอกจากนี้ผู้แทนราษฎรกลุ่มหัวก้าวหน้าของอีสานยังเรียกร้องให้รัฐบาลรับรองเงินแดง และดำเนินนโยบายเป็นกลาง นอกจากนี้พลังทางการเมือง

ทางอีสานยังสนับสนุนการกลับมาของนายปรีดี พนมยงค์ อีกด้วย

ในช่วงเวลาดังกล่าว (พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๕๐๐) ผู้แทนราษฎรภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นับตั้งแต่ จังหวัดฉะเชิงเทรา ชลบุรี ระยอง ตราด ซึ่งมีพื้นฐานมาจากข้าราชการผู้ใหญ่บ้าง บุคคลที่เป็นสายตระกูลมีชื่อเสียงของจังหวัดบ้าง จึงไม่มีบทบาททางการเมืองที่มุ่งหวังจะพัฒนาแก้ไขสภาพสังคมที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเวลานั้นยากมีหรือรับเงินเดือนไปเดือน ๆ หนึ่ง ไม่มีความรู้ ความสำนึกในหน้าที่ที่ผู้แทนราษฎรแต่อย่างใด ส่วนชาวบ้านเองก็ไม่เห็นความสำคัญกับหน้าที่ช่วยเหลือชาวบ้านของผู้แทนราษฎรแม้แต่น้อย ฉะนั้นการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรของชาวภาคตะวันออกเฉียงเหนือจึงไม่มีความสำคัญต่อสังคมชาวตะวันออกเฉียงเหนือมาจนถึงปัจจุบันนี้

ครั้น พ.ศ. ๒๕๐๑ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้เป็นเลือดเนื้อเชื้อไขของชาวอีสาน ได้ก่อการปฏิวัติขับไล่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม จนต้องลี้ภัยออกนอกประเทศ พร้อมกับ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เข้าใจปัญหาของภาคอีสานได้ดี และรัฐบาลตระหนักว่าภาคอีสานนี้จะถูกคามความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของประเทศโดยส่วนรวม นอกจากนี้ความใกล้ชิดทางด้านเชื้อชาติ วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ กับลาว ประกอบกับความร่ำรวยที่ผ่านมาบทบาทของผู้แทนราษฎรหัวก้าวหน้าอาจจะส่งผลให้เกิดปัญหาแบ่งแยก หรือการแทรกแซงจากขบวนการทางการเมืองภายนอกประเทศ

อันจะกระทบกระเทือนเสถียรภาพทางการเมืองของรัฐบาลไทย จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ หัวหน้ารัฐบาลปฏิวัติ จึงผลักดันให้มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

๖.๒ แนวคิดในการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

ในปี พ.ศ. ๒๕๐๒ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้นำรัฐมนตรีกระทรวงหลักที่เกี่ยวข้องทางการเมืองและพัฒนาสังคม ตรวจราชการภาคตะวันออกเฉียงเหนือทุกจังหวัด และอำเภอสำคัญ ๆ อันเป็นผลให้เกิดความคิดที่จะพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในภาคอีสานในขณะเดียวกันเพื่อจะแย่งชิงประชาชนจากฝ่ายตรงข้ามอีกด้วย การตรวจราชการของหัวหน้าคณะปฏิวัติครั้งนั้น มีส่วนให้ข้าราชการท้องถิ่นเริ่มสนใจจะปฏิบัติหน้าที่ที่เข้มแข็งขึ้นมาบ้าง โดยเฉพาะการใช้อำนาจตามมาตรา ๑๗ ของหัวหน้าคณะปฏิวัติ ปราบปรามคอมมิวนิสต์อย่างเฉียบขาด มีส่วนให้การแทรกแซงของฝ่ายตรงข้ามเบาบางลงระยะหนึ่ง เช่น การสั่งยิงเป้าสมาชิกคอมมิวนิสต์ระดับหัวหน้าที่ท้องสนามหลวง และที่อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร

ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๓ เป็นต้นมาดินแดนภาคอีสานมีความสำคัญยิ่งทางด้านยุทธศาสตร์ เนื่องจากประเทศลาวได้มีขบวนการประเทศลาวแยกตัวออกจากรัฐบาลลาว ซึ่งสนับสนุนโดยประเทศคอมมิวนิสต์ และการมีอำนาจของขบวนการเวียดมินห์ (โฮจิมินห์เป็นหัวหน้า) ในญวนตอนเหนือ

เป็นปัจจัยที่รัฐบาลไทยต้องประกาศเขตกระทบ
กระเทือนต่อความมั่นคงของชาติในจังหวัด
และอำเภอที่อยู่ติดเขตประเทศลาว โดยรัฐบาล
มีความเชื่อพื้นฐานว่า

๑. ในทางเชื้อชาติชาวอีสานมีความ
แตกต่างกับคนไทยภาคกลาง และคล้ายคลึง
กับชาวลาว

๒. การแยกตัวเป็นอิสระของขบวนการ
ประเทศลาว เป็นเรื่องที่น่าสนใจและน่า
ห่วงใย

๓. ในภาคอีสานของประเทศไทย
มีชุมชนที่ไม่ใช่คนไทยอยู่อีก เช่น เขมร
เวียดนาม

๔. การที่ประชากรตามดินแดน
สำคัญที่เป็นเขตอ่อนไหวต่อการกระทบกระเทือน
ความมั่นคงในภาคอีสาน อยู่ไกลจากเจ้าหน้าที่
ของรัฐ

๕. เศรษฐกิจของภาคอีสานถูก
ทอดทิ้งมานานเกินไป

๖. ดินแดนบริเวณที่ติดต่อกับประเทศ
ลาว มีการแทรกซึมโดยคนไทยและอื่น ๆ ที่เป็น
ฝ่ายตรงข้ามกับรัฐบาล

๗. การที่มีอาวุธสงครามเข้ามาได้
จากประเทศลาว

๘. เกิดความรุนแรงต่าง ๆ ขึ้น ที่
อาจจะถือได้ว่าเป็นมูลเหตุจูงใจ เป็นเรื่องทาง
การเมือง

๙. ความไม่ลงรอยทางการเมืองที่มี
มาในประวัติศาสตร์

ลักษณะล่อแหลมของภูมิภาคอีสาน
เป็นมูลเหตุหนึ่งที่รัฐบาลต้องรีบแก้ไขปัญหา
อย่างเร่งด่วน ทั้งทางด้านการเมืองนอกประเทศ
และปรับปรุงคุณภาพชีวิตของชาวอีสานให้ดีขึ้น
ความวิตกกังวลของรัฐบาลไทยดังกล่าวได้รับการ
สนับสนุนด้วยดีจากรัฐบาลสหรัฐอเมริกา
และรัฐบาลค่ายประชาธิปไตยประเทศอื่น ๆ
จึงจัดตั้งสนธิสัญญาป้องกันเอเชียอาคเนย์
(SEATO) และพัฒนามาจนถึงแถลงการณ์
ร่วมระหว่างรัฐมนตรีกระทรวงต่างประเทศของ
ไทยและของสหรัฐอเมริกา เมื่อวันที่ ๖ มีนาคม
๒๕๐๖ ระหว่าง นายถนัด คอมันต์ และ
นายดีรัสต์ โดยสรุปว่า “ในกรณีประเทศไทย
ถูกรุกรานด้วยกำลังอาวุธจากคอมมิวนิสต์
สหรัฐอเมริกาจะปฏิบัติตามพันธกรณีให้เป็น
ผลเต็มที่ตามสนธิสัญญา”

๖.๓ การเตรียมแผนพัฒนาเศรษฐกิจ
และสังคมแห่งชาติของรัฐบาลคณะปฏิวัติ

จากความตั้งใจจริงของหัวหน้าคณะ
ปฏิวัติ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่จะแก้ไข
ปัญหาในภูมิภาคอีสานหลังจากได้ตรวจราชการ
ภาคอีสานแล้ว หัวหน้าคณะปฏิวัติได้ระดม
นักวิชาการและข้าราชการที่เกี่ยวข้อง ศึกษา
ปัญหาอีสานอย่างแท้จริง เพื่อทำแผนในการ
พัฒนาให้ตรงเป้าหมาย ในการศึกษาปัญหา
อีสานพบว่า

๑. ยากจน

๒. ไม่มีความรู้ (โง่)

๓. โรคภัยเบียดเบียน

จากปัญหา ๓ ประการข้างต้นนี้ ได้นำมาทำแผนเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว ขณะเดียวกันรัฐก็ได้ตั้งองค์กรรับผิดชอบงานพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ คือ กระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ แบ่งส่วนราชการเป็นกรม กองต่าง ๆ เช่น กรมพัฒนาชนบท (กรมเร่งรัดพัฒนาชนบท) กรมชลประทาน ฯลฯ เป็นต้น กระทรวงพัฒนาการแห่งชาติได้รับการสนับสนุนงบประมาณค่อนข้างมาก แสดงให้เห็นถึงการเอาใจจริงเอาใจของรัฐบาลคณะปฏิวัติ เพื่อที่จะแก้ปัญหาดังกล่าวให้เบาบางลง นั่นคือ

๑. แก้ปัญหาการยากจน โดยพยายามที่จะส่งเสริมในการเพิ่มรายได้ของประชาชน โดยเฉพาะประชาชนในชนบท มีอาชีพเกษตรกรรมเป็นพื้น ฉะนั้นรัฐจึงจัดดำเนินการ

๑) ส่งเสริมปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ปอ อ้อย ข้าวโพด

๒) จัดหาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรกรรม และการบริโภคอีกส่วนหนึ่ง เช่น อ่างเก็บน้ำ ฝ่ายกั้นน้ำ และเขื่อนชลประทานขนาดใหญ่

๓) สร้างถนนติดต่อทุกอำเภอ และตำบลในระยะต่อไป เพื่อนำผลิตผลทางการเกษตรส่งตลาด และการคมนาคมอื่น ๆ อีกด้วย

๒. แก้ปัญหาความไม่รู้ (โง่) รัฐได้ขยายโรงเรียนการศึกษาภาคบังคับอย่างทั่วถึง และเห็นการศึกษาภาคบังคับเพียง ๔ ปีไม่เพียงพอ จึงขยายการศึกษาภาคบังคับเป็น ๗

ปี (ประถม ๗) การจัดการความรู้นี้ นอกจากการอ่านออกเขียนได้แล้ว ยังมุ่งปลูกฝังประชาธิปไตยเพื่อให้ชาวบ้านไม่เป็นเหยื่อต่อผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ด้วย

๓. แก้ปัญหาโรคภัยเบียดเบียน รัฐขยายการสาธารณสุขไปทั่วทุกอำเภอ และตำบล ทั้งโรงพยาบาลอำเภอ และสถานีอนามัย เพื่อที่รักษาพยาบาลให้ประชาชนได้อย่างทั่วถึง นอกจากนี้ยังแนะนำให้ชาวบ้านเลิกรักษาตามแผนโบราณ ปฏิเสธการอยู่ไฟ และยาสมุนไพร

๖.๔ แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑-๒ ผลกระทบต่อสังคมชนบทอีสานและภูมิภาคอื่น ๆ

เริ่มตั้งแต่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑ และฉบับที่ ๒ การแบ่งช่วงดังกล่าว ก็เพื่อจะอธิบายเหตุการณ์ทางสังคมทั้งส่วนกลาง และส่วนภูมิภาคได้ชัดเจน ส่วนในภาคตะวันออกเฉียงนั้น แม้ว่าจะไม่อยู่ในแผนพัฒนาฯ ก็ตาม แต่ก็ได้รับผลกระทบอย่างต่อเนื่องจากยุคนุกเบิกเป็นต้นมา แผนพัฒนาฯ แห่งชาติในระยะดังกล่าว รัฐได้จัดเจ้าหน้าที่ขององค์กรระดับจังหวัด อำเภอ และได้ตั้งสภาตำบล (ถ้ามี) ผู้ใหญ่บ้าน สารวัตรกำนัน กรรมการชาวบ้าน ครู เป็นเลขานุการ) เพื่อทำงานร่วมกับหมู่บ้าน ส่วนองค์กรอื่นๆ ของรัฐ เช่น กรมชลประทาน กรมทางหลวง ได้ปฏิบัติงานตามแผนประจำปี

วิธีการดำเนินพัฒนาชนบทในระยะเริ่มแรกนั้น เจ้าหน้าที่ระดับจังหวัด อำเภอ และตำบล จะรับสูตรสำเร็จจากเบื้องบน เพื่อ

ที่จะแก้ปัญหาดังกล่าว พร้อมทั้งดำเนินงานทางด้านการเมืองอีกด้วย คือป้องกันการแทรกแซงของผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ ฉะนั้น นักพัฒนากรทุกคนจะท่องสูตรสำเร็จอย่างขึ้นใจ คือ “ปู้ปอ ป่อ ส้วม รวมกลุ่มประชุมสัมมนาหาจุดมุ่ง” ปู้ปอ ป่อ คือ การอยู่ดี ป่อส้วม ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ ส่วน “รวมกลุ่มประชุมพัฒนาหาจุดมุ่ง” เป็นการส่งเสริมประชาธิปไตยและป้องกันการแทรกแซงจากพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยอีกด้วย พัฒนาการเจ้าหน้าที่ของรัฐได้ส่งเสริมหมู่บ้านอย่างเข้มแข็งในการจัดสภาพแวดล้อมของหมู่บ้าน ทำรั้วบ้าน (ใช้คันป่อ และไม้ไผ่) สนับสนุนให้ทำส้วมซึม ตลอดจนจัดตั้งศาลาประชาคมอันเป็นแหล่งกลางของหมู่บ้าน ส่วนทางด้านอาชีพนั้น พัฒนาการได้สนับสนุนการทำเกษตรแผนใหม่ นั่นคือมุ่งที่จะเพาะปลูกเพื่อขายโดยเฉพาะพืชเศรษฐกิจ เช่น ป่อ มันสำปะหลัง ข้าวโพดทดแทนการเกษตรเพื่อยังชีพ (คือเพาะปลูกเพื่อใช้บริโภคเองในครัวเรือน ถ้าเหลือจากบริโภคจะส่งขาย) สภาพทางการเมืองของไทยในระบอบเวลาดังกล่าว รัฐบาลคณะปฏิวัติยังคุมอำนาจไว้อย่างเหนียวแน่น นั่นคือ เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ถึงแก่อสัญกรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ จอมพลถนอม กิตติขจร จอมพลประภาส จารุเสถียร ผู้เป็นทายาททางการเมือง เข้ากุมอำนาจสืบต่อมา ใช้อำนาจคณะปฏิวัติปกครองประเทศ ไม่มีการเลือกตั้งผู้แทนราษฎร ทหารมีอำนาจทางการเมืองอย่างสมบูรณ์แบบ ซึ่งเป็นมูลเหตุให้ผู้ก่อการร้าย

คอมมิวนิสต์ได้ดำเนินการแทรกซึมในภูมิภาคอีสานอย่างต่อเนื่องและค่อนข้างได้ผล มีประชาชนส่วนหนึ่งเบี่ยงหนีต่อระบบเผด็จการของรัฐบาลคณะปฏิวัติ ได้จัดตั้งเป็นแนวร่วมในการทวงรัฐธรรมนูญร่วมกับขบวนการศูนย์กลางนิสิตนักศึกษา จนกระทั่งเกิดกรณี ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖

๖.๕ อภิปรายผลของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑-๒

การพัฒนาฯ ในภาคอีสานรอบทศวรรษดังกล่าว แม้ว่าจะดำเนินการอย่างมีแผนงานและต่อเนื่อง แต่เจ้าหน้าที่ของรัฐนั้นไม่ได้ปรับแผนให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน และเป็นไปตามสภาพที่เป็นจริงของท้องถิ่น นั่นคือมุ่งที่จะพัฒนาสังคมเบ็ดเสร็จตามนโยบายของส่วนกลาง เจ้าหน้าที่ของรัฐจะทำตัวเป็นผู้นำเผด็จการในการดำเนินการกับชุมชน เสนอความคิดเห็นพร้อมทั้งงบประมาณตามสูตรสำเร็จ เป็นการทำลายโครงสร้างของสังคมชนบททั้งระบบเครือข่ายอันเหนียวแน่นและสถาบันหมู่บ้าน (วัด ฝั่ปู้ตา)

แม้ว่าแผนพัฒนาฯ แห่งชาติ ฉบับที่ ๑-๒ นั้น รัฐบาลจะเน้นปฏิบัติการในภูมิภาคอีสาน แต่กระนั้นก็ตาม สังคมภาคตะวันออกเฉียงใต้ได้รับผลกระทบไม่น้อย นั่นคือ การทำลายป่าไม้เพื่อใช้ปลูกพืชเศรษฐกิจ และการหลั่งไหลของประชาชนต่างถิ่นเข้ามาจับจองและตั้งหลักแหล่ง ซึ่งจะกล่าวประเด็นสำคัญต่อไปนี้

๑. ผลการสร้างสาธารณูปโภค คือ ถนน เขื่อนชลประทาน ไฟฟ้า ซึ่งเป็น

ส่วนหนึ่งในรูปธรรมและวัตถุดิบเห็นได้ประจักษ์ ผลจากการสร้างถนนเข้าหมู่บ้านมีผลในการติดต่อไปมาอย่างรวดเร็วระหว่างเมืองกับหมู่บ้าน ชาวบ้านโดยทั่วไปได้รับประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม นั่นคือรู้ทันต่อเหตุการณ์ และการขายผลผลิตทางการเกษตรสู่ตลาดได้สะดวกมีราคาดีกว่า ผลกระทบทางตรงกันข้ามก็คือสินค้าจากตลาดเข้าหมู่บ้านได้อย่างรวดเร็ว ชาวบ้านมีรายจ่ายเพิ่มขึ้นเป็นทวีคูณในขณะที่รายรับไม่มากนัก ชาวบ้านเริ่มที่จะรับสินค้าอุปโภคบริโภคอุปโภคูปใหม่เข้ามาแทนที่การพึ่งพาตนเอง “คือเฮ็ดอยู่เฮ็ดกิน” เป็นการซื้อสินค้าจากภายนอกหมู่บ้านมากขึ้น

ในกรณีนี้ภาคตะวันออกได้รับผลประโยชน์มาก เพราะมีผลผลิตค่อนข้างมาก แต่กระนั้นก็ตาม ภาคตะวันออกก็มีถนนลูกรังเข้าหมู่บ้าน อำเภอไม่มากนัก ส่วนถนนสุขุมวิทนั้นลาดยาง ๒ เลนถึงจันทบุรีแล้ว การขนส่งผลไม้และผลผลิตการเกษตรเข้าสู่กรุงเทพฯ ได้รวดเร็ว

๒. การทำเกษตรกรรมแผนใหม่ นั่นคือมุ่งปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อการขาย ชาวบ้านคงต้องทำงานหนักและลงทุนซื้อเครื่องมือใหม่ เช่น ปุ๋ย ยาปราบศัตรูพืช ผลผลิตเจริญงอกงามดีในปีที่ฝนตกต้องตามฤดู และมีราคาดี รายรับของชาวบ้านอยู่ในเกณฑ์น่าพอใจ ผลกระทบคือ เป็นตัวเร่งเร้าให้ชาวบ้านได้บุกรุกป่าสาธารณะของหมู่บ้าน และป่าที่ยังไม่มีผู้ครอบครองเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ปอ มันสำปะหลัง ข้าวโพด อันเป็นผลกระทบ

ต่อนิเวศวิทยาของหมู่บ้าน ครั้นเมื่อชาวบ้านปลูกพืชเศรษฐกิจจนเกินความต้องการของตลาด ราคาที่ตกต่ำทันที ทำให้เกิดหนี้สินล้นพ้นตัวติดตามมา

ในกรณีนี้ ภาคตะวันออกได้รับผลกระทบไม่มากนัก เพราะชาวไร่อ้อย ไร่มันสำปะหลังเริ่มเปลี่ยนมาทำสวนผลไม้และสวนยาง เมื่อราคามันสำปะหลังและอ้อยตกต่ำแต่กระนั้นก็ตาม ภาคตะวันออกสูญเสียป่าดงดิบจำนวนมาก และมีประชาชนต่างถิ่นอพยพ เข้ามาตั้งหลักแหล่งทำไร่ ทำสวนจำนวนมาก

๓. ผลกระทบต่อวัฒนธรรมและสังคมหมู่บ้าน การเร่งรัดพัฒนาชนบทอย่างเร่งด่วนนี้มีผลกระทบต่อวัฒนธรรมของสังคมหมู่บ้านอย่างมาก ทั้งรูปธรรมและนามธรรม ชาวบ้านจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตให้ทันต่อสภาพความเจริญสมัยใหม่ ผลกระทบคือผู้ที่ยังปรับตัวไม่ได้ก็กลายเป็นผู้ล้าหลัง ถูกเอารัดเอาเปรียบและเป็นหนี้สิน นั่นคือระบบทุนนิยมเข้าไปมีบทบาทแทนระบบแบ่งปันตามจารีตเดิม การจ้างแรงงานเข้ามาแทนที่การช่วยเหลือ การลงแขกหรือขอแรง ซึ่งอาจสรุปได้ดังนี้

๑) ผู้นำชุมชนซึ่งเดิมเป็นผู้มีคุณธรรม ผู้อาวุโสของหมู่บ้าน (หรือเจ้าโคตรในกรณีจังหวัดสระแก้ว และปราจีนบุรี) เปลี่ยนมาเป็นผู้นำจากการจัดตั้งของรัฐหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ครู และผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจ ระบบเจ้าพ่อมีบทบาท

มากขึ้นในภาคตะวันออก

๒) สถาบันหลักของหมู่บ้านลค
บพบาทลง เช่น วัด (และผีป่วน) นั่นคือ
เจ้าอาวาสไม่ค่อยจะมีบทบาทเป็นผู้นำทางจิต
วิญญาณ หมอเจ้าลคบพบาทผู้นำทางจิตวิญญาณ
(กรณีจังหวัดปราจีนบุรีและสระแก้ว) ซึ่งทั้งสอง
สถาบันดังกล่าวเคยทำหน้าที่เป็นแกนกลาง
ของการร่วมมือร่วมใจในการกระทำกิจกรรม
ร่วมของสังคม เช่น งานบุญประเพณี งาน
ไหว้ผีป่วนประจำปี อันเป็นแกนนำในการ
สร้างความสามัคคีของหมู่คณะและสังคมอีก
โสดหนึ่ง สถาบันกลางของหมู่บ้านได้ปรับมา
เป็นศาลาประชาคม (สภาตำบล) และสถาบัน
ของรัฐจัดตั้ง เช่น โรงเรียน และสภาตำบล
รวมถึงองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ใน
ปัจจุบัน

๓) ระบบเครือญาติในชุมชนเสื่อม
โทรมอย่างเห็นได้ชัด นั่นคือการพึ่งพาอาศัย
ระหว่างเครือญาติและหมู่คณะลดน้อยลง
การประนีประนอมในข้อขัดแย้งระหว่าง
เจ้าโคตรหรือญาติผู้ใหญ่ ลดบทบาทมาเป็น
การฟ้องร้องตามขบวนการศาลยุติธรรม เกิด
คดีความมากมาย

๔) ระบบเศรษฐกิจแบ่งปันเปลี่ยน
มาเป็นระบบเงินตรา นั่นคือการขอกันกิน
การแบ่งปันเปลี่ยนเป็นการซื้อขาย การขอแรง

เปลี่ยนเป็นการจ้าง ฯลฯ การกู้เงินระบบธนาคาร
แทนที่การหยิบยืม เป็นต้น

๕) สภาพชีวิตในชุมชนทุกคนต้อง
เร่งชวนขวยในการผลิต ฉะนั้นจึงไม่มีเวลา
เหลือมากพอในการร่วมกิจกรรมทางสังคม เช่น
งานบุญประเพณีต่าง ๆ ในรอบปี

อนึ่งการเปลี่ยนแปลงทางด้าน
วัฒนธรรมหมู่บ้านนั้น ไม่มีมูลเหตุมาจากการ
พัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแต่เพียงปัจจัยเดียว
แต่ความเจริญทางด้านวิทยาการใหม่ ๆ การ
สื่อสารมวลชน การศึกษาสมัยใหม่ รวมทั้ง
การดิ้นรนที่ต้องการจะปรับตัวไปสู่ยุคใหม่
ของชาวบ้านเองด้วย อันเป็นปัจจัยภายนอก
ที่ไปเสริมให้การปรับตัวของชุมชนอย่างต่อเนื่องอีกโสดหนึ่ง การปรับวิถีชีวิตตามระบบ
จารีตมาเป็นดำเนินวิถีชีวิตตามแนวใหม่นี้ เป็น
ปัจจัยสำคัญที่เป็นมูลเหตุให้ชาชนบททะเล
จารีตประเพณีเดิมของท้องถิ่น คือรับวัฒนธรรม
เมืองและระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ซึ่งเป็นการ
สูญเสียวัฒนธรรมอันดั้งเดิมไปเกือบทั้งสิ้น เช่น
การยอมรับนับถือคนมีฐานะมากกว่าผู้มี
คุณธรรม นิยมสิทธิและความเสมอภาคจน
ละเลยระบบอาวุโส การเร่งรีบในการสร้าง
ผลผลิตเพื่อเงินตรา จนละเลยกิจประเพณี
อันดั้งเดิมของสังคม เป็นต้น

หมายเหตุ สภาพสังคมภาคตะวันออก
เริ่มมีปัญหามากนับตั้งแต่มีโครงการจัดตั้งเขต
อุตสาหกรรมชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก สมัย
รัฐบาล พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ เป็นต้น
มา และทวีคูณภายหลังต่อมาที่รัฐบาลพยายาม
ส่งเสริมการท่องเที่ยวในภาคตะวันออก โดย

มิได้มีแผนอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นผลให้
สภาพสังคมภาคตะวันออกอยู่ในภาวะวิกฤต
ทั้งปัญหาแรงงานอพยพ โสเภณี อาชญา-
กรรม ฯลฯ ส่วนด้านสิ่งแวดล้อมนั้นมีปัญหา
ด้านมลภาวะ น้ำทะเลเน่าเสีย ขาดแหล่งน้ำ
บริโภค และป่าไม้ถูกทำลาย

รายการอ้างอิง

กรมศิลปากร. (๒๕๒๘). พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา.

_____. (๒๕๔๑). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๖๗-๒๓๙๔) ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

เดิม วิภาคพจนกิจ. (๒๕๓๐). ประวัติศาสตร์อีสาน (พิมพ์ครั้งที่ ๒). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ธวัช ปุณโณทก. (๒๕๔๗). กองทัพภูชาติของพระเจ้าตากสินและเมืองจันทบุรี. กรุงเทพฯ: หลักพิมพ์.

ประกาศสำนักทะเบียนกลาง กรมการปกครอง เรื่อง จำนวนราษฎรทั่วราชอาณาจักร (๒๕๔๓, ๒๗ มีนาคม). ราชกิจจานุเบกษา, ๑๑๗ (พิเศษ ๒๘ ง), ๒๖-๓๐.

อัมชา ก.บัวเกษร. (๒๕๔๗). ภูมิศาสตร์ชายฝั่ง (ภาคตะวันออก) พื้นที่จังหวัดชลบุรี ระยอง จันทบุรี สระแก้ว ปราจีนบุรี และฉะเชิงเทรา. ชลบุรี: ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา. (เอกสารสำเนา)

